JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Koistinen, Aino-Kaisa; Karkulehto, Sanna

Title: Kohti planetaarista tuntua : feministis-posthumanistinen uudelleenkuvittelu ja etiikka ihmisen jälkeen

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © 2021 Eurooppalaisen filosofian seura

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Koistinen, A.-K., & Karkulehto, S. (2021). Kohti planetaarista tuntua : feministis-posthumanistinen uudelleenkuvittelu ja etiikka ihmisen jälkeen. Niin & näin, 28(1), 62-72. https://netn.fi/node/7954

Aino-Kaisa Koistinen & Sanna Karkulehto

Kohti planetaarista tuntua

– Feministis-posthumanistinen uudelleenkuvittelu ja etiikka ihmisen jälkeen

Niin kutsuttu antroposeeni eli ihmisten valtakausi on aiheuttanut lukemattomia globaaleja ongelmia ja kriisejä, jotka ovat herättäneet kysymyksen ihmisten kyvystä elää eettisesti muiden lajien ja ympäristönsä kanssa. Esitämme, että feministisellä ja posthumanistisella teorialla on annettavaa taidetta ja tiedettä yhdistäville keskusteluille, joissa kuvitellaan toisenlaisia, ei-inhimillisiin toisiin eettisesti suhtautuvia todellisuuksia. Havainnollistamme tällaista uudelleenkuvittelua valikoimalla suomenkielistä nykyrunoutta, jossa rakennetaan ihmisen jälkeistä etiikkaa. Ehdotamme, että feministinen posthumanismi ja nykyrunous voivat haastaa meitä kuvittelemaan erilaisia todellisuuksia, joita motivoi ”planetaarinen tuntu”.

Feministinen teoria on usein luottanut kuvitelmien ja etenkin uudelleenkuvittelun voimaan. Teresa de Lauretisin ja Donna Harawayn kaltaiset tutkijat ovat todenneet, että meidän on pystyttävä kuvittelemaan toisenlaisia todellisuuksia, tulevaisuuksia ja maailmoja voidaksemme visioida ja toteuttaa poliittisia tavoitteita sekä saada aikaan muutoksia[1]. Tämänhetkisessä maailmantilanteessa, yhtäältä akuuttien ja toisaalta hitaammin mutta yhtä vääjäämättömästi etenevien globaalien kriisien heikentäessä ja tuhotessa monitasoisesti elämän mahdollisuuksia, näitä tavoitteita ja politiikkaa on toteutettava aiempaa huomattavasti epävarmemmissa ja uhkaavammissa oloissa[2]. Nykyään puhutaan muun muassa ekologisesta jälleenrakennuksesta, joka lähtee kriisien jälkeisestä tarpeesta muuttaa vallitsevia ajattelutapoja ekologisesti kestävän yhteiskunnan rakentamiseksi[3].

Esitämme tässä artikkelissa, että feministisen teorian ja kaunokirjallisuuden, tässä tapauksessa erityisesti suomenkielisen nykyrunouden, tarjoamat kuvitelmat – ja ylipäätään niiden tavat tarjota toisenlaisen kuvittelemisen ja ajattelutapojen mahdollisuuksia – voivat antaa toivoa sekä tukea toimia toisin ja eettisesti kriisien ja muutosten keskellä[4]. Rosi Braidottin mukaan taide ja tiede vastaavat kysymykseen siitä, miten ajatella, ja näin ne rakentavat perustaa eettiselle toiminnalle: miten elää hyvää elämää[5]. Braidotti korostaa taiteen, taiteentutkimuksen ja aktivismin merkitystä muun muassa posthumanistisessa, humanismin tuottamaa ihmisen valta-asemaa horjuttavassa tiedontuotannossa[6]. Feministisen teorian osalta nojaammekin erityisesti feministisesti orientoituneeseen posthumanismiin, joka tarkentuu muun muassa erilaisiin ihmisen ja ei-inhimillisen välisiin eroihin, valta-asemiin ja haavoittuvuuksiin, ihmisten välisiä eroja unohtamatta[7].

Jos ja kun etiikkaa ja eettistä toimintaa pidetään muutostavoitteellisen, tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta korostavan aktivismin ja poliittisuuden perustana, myös uudelleenkuvittelun käytänteet ovat poliittisia[8]. Biotaiteilija Antti Tenetzin mukaan ”[t]aide ja taiteellinen ajattelu auttavat ymmärtämään muutosta ja avaavat uusi[a] horisontteja kohti tulevaa”[9]. Feministiteoreetikko ja elokuvatutkija Barbara Creed puolestaan korostaa taiteen kykyä nostaa esille poliittisia, inhimillisen ja ei-inhimillisen välisiä rajoja haastavia kysymyksiä, jotka väistämättä johdattelevat pohtimaan, miten aiomme elää eettisessä suhteessa kaikkien lajien kanssa[10].

Tässä artikkelissa taiteen tarkastelu keskittyy valikoimaan suomenkielisiä nykyrunoja, joiden aiheet ja tematiikka käsittelevät ihmisen ja inhimillisen rajat ylittäviä suhteita ja verkostoja sekä tarjoavat mahdollisuuksia toisenlaisten todellisuuksien ja ihmisen jälkeisen etiikan kuvittelemiseen. Tarkastelemme runoja feministis-posthumanistisena uudelleenkuvittelun ja tiedontuotannon muotoina. Emme analysoi niitä varsinaisesti kirjallisuusteoreettisin menetelmin, joskin pyrimme soveltamaan Karoliina Lummaan kehittämää posthumanistisen luennan affirmatiivista menetelmää, jossa kiinnitetään huomiota ei-inhimillisiin toimijuuksiin, sekä osallistuvaa, toisia ja toisten kokemuksia aktiivisesti ymmärtämään pyrkivää eettistä lukemista[11]. Eettisen luennan tavoitteena on ymmärtää – ja auttaa myös muita ymmärtämään – omasta kokemusmaailmasta kaukanakin olevia ja vieraita kokemuksia, tunteita sekä tuntemuksia[12]. Tarkastelemme koostetta Pauliina Haasjoen, Tiina Lehikoisen, Miia Toivion ja Anna Tomin runoja, joissa

nämä tämän hetken kysymykset, teemat ja ongelmat esiintyvät mielestämme koskettavalla tavalla, ihmisen jälkeistä etiikkaa tuottaen. Kohdistamme huomiomme kuvitelmien poliittisuuteen ja erityisesti niin kutsutun antroposeenin aiheuttamien ongelmien herättämiin kysymyksiin, kuten ihmisten kykyyn elää eettisesti ja vastuullisesti muiden olentojen ja ympäristönsä kanssa.

Kuvittelua elämän puolesta

Vaikka Haraway on, kuten edellä viittaamme, puhunut toisenlaisten todellisuuksien ja parempien tulevaisuuksien kuvittelun puolesta, hän suhtautuu tulevaisuuskuvitteluun myös kriittisesti[13]. Kriittisyydestään huolimatta Haraway ja esimerkiksi Braidotti ovat käyttäneet spekulatiivista fiktiota uudenlaisten, feminististen maailmojen ja tulevaisuuksien kuvittelun välineenä. Heillä kuvittelu ja spekulatiivisuus eivät keskity vain tulevaisuuksiin (eikä spekulatiivinen fiktio yleensäkään tyhjene pelkkään tulevaisuuksien kuvitteluun), vaan ne ovat keskeisiä vallitsevien normien ja kulttuuristen kuvastojen rakentumisessa ja purkamisessa. Niiden avulla voidaan kuvitella tämänhetkistä maailmaa toisenlaiseksi ja rakentaa siten myös uusia mahdollisia maailmoja.[14] Harawayn termi *worlding* viittaakin maailmojen rakentumiseen tieteen ja taiteen sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen välisissä kehkeytymisen prosesseissa, joissa myös kuvittelulla on roolinsa maailmojen mahdollistajana[15]. Hänen mukaansa meidän olisi kuitenkin pysyttävä nykyhetken ongelmien parissa – ajateltava niiden kanssa ja pohdittava, miten ymmärrämme maailmaa ja millaiseksi sen rakennamme[16].

Tässä artikkelissa otamme tämän Harawayn vaateen vakavasti, vaikka keskitymme spekulatiivisen fiktion sijaan kotimaisessa nykyrunoudessa tuotettuihin ja tuottuviin tapoihin tarttua nykyhetken ongelmiin ja kuvitella toisenlaisia todellisuuksia ja tulevaisuuksia. Runoudessa nojataan spekulatiivisen fiktion tavoin sellaiseen esteettiseen vieraannuttamiseen, jossa maailma ja todellisuus hahmottuvat kielen ja ilmaisun avulla jotenkin toisin[17]. Audre Lorden mukaan runous antaa sanat vaikeasti ilmaistavissa oleville ideoille, jotka ovat jo olemassa tuntemuksina[18]. Lordea mukaillen runon kielellisen vieraannuttamisen keinot soveltuvat siis sellaisten tuntemusten, kokemusten, asioiden ja ilmiöiden ilmaisemiseen, joita on vaikea sanallistaa[19]. Siru Kainulainen taas painottaa runoutta tuntemisen ja tietämisen paikkana. Hän kutsuu ”tuntutilaksi lukemisen tilannetta, jossa tunteminen kietoutuu tietämiseen”. Kainulaisen mukaan ”[t]ekstin tuntu, se miltä teksti tuntuu, aiheuttaa lukukokemuksen affektiivisuutta, joka nivoutuu tiedollisemman tulkinnan tuottamiseen”[20]. Uskomme, että näistä syistä runous soveltuu antroposeenin ajan suurten ja usein hahmottomina näyttäytyvien kysymysten tarkasteluun erityisen hyvin.

Myös Patricia MacCormack peräänkuuluttaa pitäytymistä tässä hetkessä puhuessaan yksilöllisestä, yhteisöllisestä ja taiteellisesta toiminnasta elämän puolesta. Hänen argumenttinsa tiivistyy radikaalin myötätunnon ajatukseen, jossa huolenpito ulotetaan ihmisyyden ulkopuolelle ja ei-inhimillisen kukoistus nähdään jopa ihmislajin kukoistusta tärkeämpänä.[21] Creed taas puhuu ihmisyyden rajat ylittävän myötätunnon tarpeen ohella etiikasta ja empatiasta, jotka voisivat tarjota vaihtoehtoisia tapoja jatkaa elämää antroposeenin aikana. Hänen mukaansa on todennäköistä, että empatia on avainasemassa lajien evolutiivisessa selviytymisessä ja elossa pysymisessä. Eloonjäännin ehtona Creed pitää sitä, että kehitämme jokainen yksilöinä valmiuttamme elää maailmassa, jossa ihminen on vain osa monilajista elävää kokonaisuutta.[22]

MacCormackin kenties radikaalein argumentti liittyy ihmislajin tulevaisuuden kuvitteluun. Hän väittää, että ihmisen on muita lajeja tuhoavana lajina vetäydyttävä syrjään ja tuhouduttava itse. Se ei silti tarkoita, ettemme voisi elää hyvää elämää niin kauan kuin vielä elämme, tässä ja nyt. Radikaalin myötätunnon ytimessä onkin myötätunto *Toisia*, kuten toislajisia, kohtaan oman itsen ja oman lajin hyvinvoinnin kustannuksella, maapallon elämän säilymisen puolesta. MacCormackille tämä mahdollistaa myös ilon kokemukset – hänen manifestinsa tarkoituksena onkin iloita kaikesta elämästä.[23]

MacCormackin ajattelu tiivistyy kysymykseen, onko tulevaisuuteen pakko kuulua ihmisiä. Voisimmeko elää tässä hetkessä eettisesti muiden lajien kanssa, tyytyväisinä siitä, ettei tulevaisuus olekaan ihmisten? Voisimmeko luopua maailmasta, ja jos voisimme, mistä lopulta luovumme ja kuka luopuu? Onko se koskaan edes ollut meidän, olemmeko koskaan sitä omistaneet? Onko se, mistä pitäisi luopua, lopulta pelkkä ajatus ihmisten hallitsemasta maailmasta? Olisiko luopuminen oman lajimme elämän jatkumisesta helpompaa, jos ajattelisimmekin luopumisen toisin, siten, että maailman on aika luopua meistä? Hahmoteltaessa näitä kysymyksiä on kuitenkin otettava huomioon ihmisten väliset erot, jotta voimme arvioida heidän mahdollisuuksiaan kantaa vastuuta maailmantilasta ja tehdä ympäristöeettisiä valintoja sekä päätöksiä. Kenties radikaali myötätunto toimiikin parhaiten spekulatiivisena ajatuskokeena: mitä meidän tulisi tehdä toisin, jos haluamme sekä inhimillisen että ei-inhimillisen elämän jatkuvan? Spekulatiivista etiikkaa teoretisoinutta Maria Puig de la Bellacasaa mukaillen: Millaisen mahdollisimman hyvän maailman voisimme rakentaa? Millaisia vastuun ja myötätunnon muotoja siihen kuuluisi?[24]

Elämästä kuolemaan ja humuksen etiikkaan

Kuten edellä esitellyt teoretisoinnit osoittavat, antroposeenin aikaista tai ihmisen jälkeistä etiikkaa kehystävät tavoitteet säilyttää elämää mutta myös kipeät kysymykset luopumisesta ja elämän päättymisestä (niin yksilön kuin lajien ja organismienkin tasolla)[25]. Tarkastelemme seuraavaksi, miten kotimainen nykyrunous on tarttunut juuri tällaisten loppujen ja luopumisten tematiikkaan. Erilaiset

”Menetykset, jotka eivät ’ota edes ihmisen hahmoa’, näyttäytyvät runossa erityisen lohduttomina ja hahmottomina, vaikeina kuvitella, ilmaista ja sanallistaa.”

ympäristöön sekä ihmisten ja muunlajisten välisiin suhteisiin liittyvät teemat ovat nousseet viime aikoina vahvasti esille suomalaisessa nykyrunoudessa, vaikka ympäristöteemoja onkin tavattu kotimaisen runouden kentällä aina 1970-luvun ympäristöherätyksestä lähtien[26]. Esimerkiksi Miia Toivion *Sukupuutot*-teoksessa runon puhuja pohtii ihmisen ymmärryksen ylittäviä menetyksiä:

> ”On menetyksiä, jotka eivät ota edes ihmisen hahmoa: / miten lohdullista olisi, jos ne ottaisivat. // Voisin kuvitella käsivarret ja sylin joka nousee vastaan, / voisin kuvitella pehmeänä tuoksuvan ihon // joka kiertyisi ympärilleni, / olisin kirjoittanut kaiken muistiin siihen kirjeeseen // joka asuisi sisälläni, / jonka luokse palaisin ja palaisin // ja joka lukisi minulle ääneen sitä, joka minä olisin / ja joksi minun pitäisi tulla –”[27]

Menetykset, jotka eivät ”ota edes ihmisen hahmoa”, näyttäytyvät runossa erityisen lohduttomina ja hahmottomina, vaikeina kuvitella, ilmaista ja sanallistaa. Sukupuuttoihin viittaavan kokoelman kontekstissa runon menetys tulee helposti tulkituksi jonkin lajin sukupuuttona tai suurena ympäristökatastrofina – kuten ihmisten aiheuttamana kuudentena massasukupuuttona ja luonnon monimuotoisuuden ehtymisenä – joka ylittää ihmismielen ymmärryksen rajat. Ei ole olemassa ihmiseen sisäänrakennettua kulttuurista kirjoitusta siitä, miten toimia, lohduttaa ja lohduttautua näiden menetysten äärellä, joita ei voi edes kuvitella. Menetysten hahmottomuus ja kuvittelun mahdottomuus havainnollistuvat ja konkretisoituvat siinä, että osa lajeista kuolee sukupuuttoon, ennen kuin ihminen ehtii niitä edes ”löytää”[28]. Runossa mainitut syli, käsivarret ja ihon tuoksu herättävät lukijassa muistoja ja tuttuuden tunteita, jotka rinnastuvat näiden toisenlaisten menetysten hahmottomuuteen: niitä ei voi aistia eikä koskettaa, toisin kuin toista ihmistä, kehoa ja ihoa. Ei ole myöskään selkeitä, helposti hahmotettavia tai käsinkosketeltavia ohjeita, jotka kertoisivat, millaisiksi meidän pitäisi näistä menetyksistä vastuullisina tulla.

Myös Pauliina Haasjoen elämän ja maailman loppuun sekä lopun aikoihin herättelevässä *Planeetta*-kokoelmassa on läsnä samankaltaista epävarmaa tunnetta siitä, miten kantaa lopuista eettistä vastuuta, kun edes MacCormackin ehdottama luopuminen oman lajimme elämästä ja sen aikaansaannoksista ei välttämättä pelasta enää ketään eikä mitään[29].

> ”Jos maa kerran halkeaa, olisi niin helppoa varistaa / sen puoliskoilta kaikki rakennettu / ja palauttaa sinne, missä se unohtuu. / Ja kaikki olisi taas jollakin tavalla joka näyttää / kuin se olisi ikuinen tapa. / Mutta eivät ihmiset ja eläimet kuole erikseen, he kuolevat / yhdessä; eivät talot ja vuoret kuole erikseen.”[30]

Planeetan puhuja ei tunnu löytävän tapoja käsitellä tulevia menetyksiä, mikä näyttäytyy eräänlaisena kierteisenä toivon menetyksenä: ”enkä enää oikein tiedä mitä toivoa, / millä tavalla toivoa historiaa toisenlaiseksi”[31]. Kun menetyksiä, jotka eivät ”ota edes ihmisen hahmoa”[32] ei voi välttää, eikä edes inhimillisestä elämästä ja materiasta luopuminen enää välttämättä riitä, pitäisi muuttaa koko menneisyys. Toisin sanoen ihmisen jälkeisen ajan mahdollistamiseksi koko aiemmasta ihmisten ajasta pitäisi luopua[33]. Mutta miten luopua siitä ja miten toivoa historiaa toisenlaiseksi ilman, että häivyttää ihmisten vastuuta tästä hetkestä ja tulevaisuudesta?

Silloin kun taide ei tarjoa (uudelleen)kuvittelemisen keinoja niiden maailmallisten menetysten ymmärtämiseksi ja estämiseksi, joiden äärellä koko ajan olemme ja joita elämme todeksi, se voi kuitenkin tuottaa jotain muuta. Taide voi tuottaa tieteellisestä tiedosta poikkeavaa tietoa ja tuntutiloja kohtaamastamme hämmennyksestä, kun joudumme käsittelemään suuria ja vaikeasti hahmotettavia ilmiöitä, kuten kuolemaa, luopumista ja menetyksiä, joista olemme vastuussa itse[34]. Toivion ja Haasjoen runoja voikin tulkita feministisen kuvittelun perinteen kautta siten, että valmiiden vastausten sijaan ne pysäyttävät lukijan ymmärryksen ylittävien menetysten äärelle kuvittelemaan, millaisiksi meidän ja esimerkiksi myötätuntomme ja vastuullisuutemme tässä tilanteessa pitäisi muodostua.

Kuolemaa ja luopumisen etiikkaa voi myös käsitellä arkisten ilmiöiden kontekstissa. Anna Tomin runossa erilaiset kuolemat rinnastuvat:

> ”jokainen kaadettu peura syyskuussa / vähentää kolarien todennäköisyyttä / lokakuussa / olen aina melko yllättynyt siitä mitä teen”[35]

Peuroja on tapettava liikenneonnettomuuksien estämiseksi, vaikka ihmiset ovat rakentaneet tiensä niiden elinalueille. Peurojen on siis luovuttava elämästään, koska ihminen ei ole valmis luopumaan mukavuuksistaan, kuten autoilusta. Runo havainnollistaa yhtäältä sitä eroa, jonka asetamme ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten elämien välille. Ihmisten elämät ovat aina ensisijaisia ja primaareja. Toisaalta runon viimeinen säe kuvaa kognitiivista dissonanssia, joka liittyy siihen, ettemme toimi eettisesti, vaikka tiedämme ”paremmin”. ”[O]len aina melko yllättynyt siitä mitä teen” tuntuu viittaavan siihen, mitä *emme* jätä tekemättä: rationaalisesti ajatellen on aika yllättävää, että jatkamme autoilua, vaikka se tappaa sekä meitä että muita. Siirtymä runon alun toteavasta ja raportoivasta, tieteellistäkin kieltä muistuttavasta kielen rekisteristä runon puhujan yllättyneisyyden kokemukseen ja tunteeseen muistuttaa, että jokaisen peuran kaatamisen takana on inhimillistä toimintaa, päätöksiä ja tekoja, jotka ehkä tiedämme eettisesti kyseenalaisiksi ja jopa kestämättömiksi mutta joiden mukaisesti annamme yhteiskunnan silti toimia – ja joiden mukaisesti yllätykseksemme toimimme myös itse.

Sama toiminnan ristiriita ja kognitiivinen dissonanssi pätee moniin muihin arkipäiväisiin tapoihin kohdella ei-inhimillisiä olentoja, kuten tuotantoeläimiä, tai ympäristöä ja luontoa, kuten metsiä tai soita. Vaikka Tomin runon säkeessä mainitaan yllättyneisyys, affektiivinen rekisteri säilyy lakonisen toteavana, mitä korostavat määreet ”aina” (eli tämä toistuu, tätä tapahtuu usein, tähän on jo totuttu) ja adverbi ”melko” tunnesanan ”yllättynyt” määrittäjänä. Lakoninen, toimijuutta passivoiva ja ”automatisoiva” sekä affektit kuolettava tyyli rakentaa siis tuntutilaa, jossa tunteminen ja tietäminen kietoutuvat toisiinsa ristiriitaisella tavalla: yhtäältä runon tyyli siirtää toiminnallista vastuuta ja myötätuntoa pois itseltä ja toisaalta se vain korostaa tällaisen vastuun siirron ja myötätunnon puutteen järjettömyyttä.

Haasjoen *Planeetta*-teosta seuraavan *Promessa*n aloittaa teoksen nimeen viittaava, sanakirjamääritelmää muistuttava ”*Promessointi*”-otsikolla nimetty (para)teksti:

> ”*Hautausmenetelmä, jossa ruumis jäädytetään nestemäisellä typellä / ja hajotetaan sitten tomuksi värähtelyllä. Metallien erottelun jälkeen maan / pintakerroksiin haudattu tomu muuttuu osaksi humusta vuoden kuluessa.*”[36]

Tekstiä voi lukea kokoelman avaintekstinä, joka luo harawaylaisittain lonkeromaisia yhteyksiä ja solmukohtia ihmisen ja ei-inhimillisen maailman välille[37]. Promessointi tunnetaan myös luonnonmukaisena kuolemana, mutta se on pikemminkin vainajan ekologista hautaamista, banaalimmin ilmaistuna ruumiin hävittämistä pakastekuivaamalla[38]. *Promessa* taas on italiaa ja tarkoittaa lupausta tai sitoutumista, ja etenkin yhdistettynä Haasjoen käyttämään sanaan ”humus” (lat. maa, maaperä) se assosioituu vahvasti inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen yhteisen elämän kiertokulkuun.

Ajatus humuksesta soveltuu myös posthumanistiseen teoriaan ja erityisesti sen haavoittuvuuksia sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteiden etiikkaa korostavaan feministiseen posthumanismiin[39]. Haraway haluaa puhua humanismin ja ihmisyyden sijaan humuksesta (käsitteen hän lainaa Latourilta), ja posthumanistisen teorian tilalla hän kirjoittaa ”kompostismista”[40]. Nämä termit korostavat ihmisyyden osaa ei-inhimillisten olentojen sotkuisessa sekamelskassa mutta tarjoavat myös lupauksen tulevasta syntymästä sekä kasvusta, joita kompostoitunut (maa-)aines tukee tai jotka se voi jopa käynnistää. Elämä on Harawaylle yhteistä kompostoitumista, ja ihminenkin, *humus*, on vain tämän kompostoitumisen yksi maalaji. Haasjoen *Planeetassa* taas ehdotetaan luopumaan ihmiskeskeisyydestä taka-alaistamalla ihmisen merkitystä humuksessa: ”Mutta kaikki on alkanut jäkälästä, / ensin sen elämästä, sitten sen kuolemasta.” [41]

Myös Tomin *Huomisen vieraassa* ihminen ja ei-inhimillinen näyttäytyvät yhteisenä humuksena, mikä korostuu viittauksissa maa-ainekseen, tarkemmin sanottuna kiviin, sekä maata muokkaaviin olentoihin, matoihin. Kokoelman ”Matoaika”-osaston runossa madot nostetaan myös toimijoiksi ihmisten rinnalle.

> ”Madot suojelevat maahan pudonneita kappaleita / hautaamalla ne multaan / tulevien arkeologisukupolvien löydettäviksi / *keskiyön simpukka* ja lehti, jota tuuli puhaltaa kukaan ei puhaltanut // vapaa ja avoin hiili on salainen ainesosa / loputon kasautuminen tai sakeutuminen, / että ilmansuunnat eivät ole energiaa vaan kuhinaa // kasan päällä puhdistettu kuu / ja planeetat”[42]

Toinen runo jatkaa: ”Madot tietävät minua paremmin, tuntevat ihmeen // ne säilyttävät sen mitä ihmiset ja madot / ovat yhdessä saaneet aikaan.”[43] Madot esitetään ihmisiä kykenevämpinä hahmottamaan ihmisen ja ei-inhimillisen välisiä sotkuisia yhteyksiä: sitä mitä ”ihmiset ja madot ovat yhdessä saaneet aikaan”. Myös osaston nimi korostaa matojen roolia sekä ei-inhimillistä toimijuutta, ja siitä voi lukea myös viittauksen antroposeeniin. Harawaylaisittain nimi tuntuu ehdottavan, että ihmisen jälkeisen ajan sijaan tulisi puhua matoajasta – tai kenties meidän tulisikin siirtyä ihmistä paremmin tietävien ja tuntevien, planeettaamme suojelevien, puhdistavien ja säilyttävien matojen uuteen aikaan ja maailmaan sekä humuksen etiikkaan.

Säilyttämisen sotkuiset verkostot

*Promessa*n rakenne tukee myös Harawayn toisen käsitteen, sotkuisuuden (*entanglement*), ajatusta: kokoelman tekstit on aseteltu siten, että lukijan on vaikea hahmottaa, mihin yksi runo loppuu ja mistä toinen alkaa[44]. Kokoelman tuntutila hahmottuu näin virtaavana ja orgaanisena. On kuin tekstit eivät suostuisi asettumaan yksittäisiksi runoiksi, vaan haluaisivat tulla luetuksi kompostoituvien yhteyksien verkostona tai sienimäisinä rihmastoina, jotka jatkavat elämää maan alla tai sisällä, vaikka maanpäällinen elämä hetkellisesti päättyisi[45]:

> ”Sieni on puun juuressa, // jonkin tuntemattoman puun maan pinnalle nousseen juuren alla / puoliksi näkyvissä. Sen leivänvärinen lakki on kuhmuinen ja antaa / periksi siitä missä juuri kulkee, missä lakki törmää juureen. Sienen / valkoinen tylppä jalka irtoaa kuin partaisena mullasta, ja jää kolo, / jonka se on itselleen tehnyt maahan. // Mutta sieni ei ole pelkästään puun juurella, se on myös puun / päällä, se on puun latvuksessa, sen ympärillä ja kaukana alapuolella.”[46]

Näin *Promessa*n käsittelemää kuolemaa ja kuoleman jälkeistä promessointia voidaan lukea myös ei-inhimillisten, niin tekstien kuin esimerkiksi sienien toimijuuksien esiin kutsumisena sekä elämän prosessointina[47]. Marietta Radomskan ja Cecilia Åsbergin esittelemässä biofilosofiassa kuoleman, elämän, kasvun ja hajoamisen prosesseja tarkastellaan monimutkaisina ja keskenään yhteen kutoutuneina ilmiönä sen sijaan, että niitä pidettäisiin toistensa vastakohtina. Tällainen tarkastelu ”haastaa länsimaisen kulttuurikuvaston, jossa on totuttu vetämään selvät rajat eri organismien, inhimillisen ja ei-inhimillisen, orgaanisen ja epäorgaanisen sekä elämän ja kuoleman välille”[48]. Biofilosofinen kasvun ja hajoamisen, inhimillisen ja ei-inhimillisen ja elämän ja kuoleman yhteenkietoutumisen ajatus on näkyvissä myös *Promessa*n kompostoituvassa sotkuisuuden verkostossa, maan pinnan päällisissä ja alisissa rihmastoissa[49]. *Promessa* jatkaa:

> ”Siira ei ole vain ihmisen jalan alla vaan myös ihmisen päällä, / kuorikerroksissa ja kaukana edellä; siira, jonka jalat helman alla / kuljettavat sitä huomaamattomasti kuin veden yli. Ihminen ei / ole vain kiven ympärillä vaan myös sen kerroksissa, nukkuvina / hiukkasina sen huokosissa ja puristuneena sedimentteihin. / Kivi ei ole vain jäkälän alla vaan sen päällä, sen kieppuvassa liikkeessä / mukana ja takaa ajamassa; sepelkyyhkynen ei ole vain puun ympärillä / vaan sen juuressa, pinnalla ja polvella, lapsi ei ole vain maan / polvella vaan maan ympärillä.”[50]

Nykyajan ympäristökriisien kontekstissa biofilosofinen eettinen lähestymistapa ei tarkoita ainoastaan vastuuta elämän suojelemisesta ja säilyttämisestä, vaan myös vastuuta siitä luopumisesta, mikä resonoi MacCormackin luopumisen ajatuksen kanssa. Myös viimeaikaisissa mediakeskusteluissa esimerkiksi ilmastonmuutoksen kysymyksiä on usein kehystetty luopumisella. Kysytään, olemmeko valmiita luopumaan vaikkapa ulkomaanmatkoista tai muista ympäristöä kuormittavista mukavuuksista. Tällainen luopumisen retoriikka on kuitenkin myös hieman ongelmallinen vastuuttaessaan ihmisiä luopumisen tekoihin. Ketkä ovat niitä, joilla on varaa luopua, tai niitä, joilla ei ole mahdollisuuksia luopua saati tehdä valintoja, mistä voisi tai pitäisi luopua?

MacCormackin radikaalin myötätunnon ja ilon ajatuksia mukaillen eettisestä toiminnasta on kuitenkin mahdollista löytää luopumisen lisäksi radikaalia säilyttämisen iloa. Luopumalla ympäristöä tuhoavasta toiminnasta voidaan edistää elämän säilymistä ja kestävyyttä ihmistä laajemmin.[51] Myös kirjailija Laura Gustafsson on esittänyt, että taide pystyy haastamaan meitä kuvittelemaan, mistä kaikesta voimme luopua – ja olla silti onnellisia. Pauliina Feodoroffin ajatuksiin viitaten hän muistuttaa myös paikallisuuden arvostamisesta: jos arvostamme maata jalkojemme alla, myös esimerkiksi ympäristölle haitallisen matkustamisen tarve vähenee.[52] Näin luonto sekä ympäristö säästyvät ja säilyvät puhtaampina.

Ehdotammekin, että luopumisen retoriikasta ja etiikasta voitaisiin siirtyä kestävyyttä ja luonnon monimuotoisuutta korostavaan säilyttämisen retoriikkaan sekä etiikkaan ja pyrkiä Tomin kuvaamien matojen kaltaisiksi tietäviksi ja tunteviksi säilyttäjiksi. Sen sijaan että kysymme, mistä olemme valmiita luopumaan, voisimme pohtia, mitä kaikkea meille elintärkeää haluamme säilyttää: Puhtaat järvet? Hengitysilman? Siirat, kivet, sienet, jäkälät, sepelkyyhkyset ja puut? Mehiläiset tai – perhoset?

”Ihmisen kokemuksesta luovutaan, jotta perhosen kokemus ja perhonen itse voisi säilyä.”

Haasjoen *Promessa* ulottaa temaattiset lonkeronsa elämän ja kuoleman lisäksi myös ihmisen ja ei-inhimillisen välisten suhteiden etiikkaa pohtivaan tematiikkaan, joka kiteytyy kokoelman viimeisen osaston toiseksi viimeisen aukeaman perhossäkeissä:

> ”Eräällä puolella maailmaa, perhonen räpäyttää siipiään, ja siitä / katsotaan alkavaksi tapahtumien ketju, joka suuresti vaikuttaa / perhosten elämään toisella puolella maapalloa.”[53]

Lyhytikäisenä ja haurassiipisenä olentona perhonen toimii elämän haavoittuvuuden symbolina, mutta sen yhteys perhosvaikutukseen tekee siitä myös symbolin humukselle, ei-inhimillisten ja inhimillisten olentojen ja voimien arvaamattomille, kaoottisillekin, yhteyksille. Siinä missä kaaosteoriasta tuttua perhosvaikutusta käytetään usein kuvaamaan ihmisten yhteiskuntien ja historian arvaamattomuutta tai metaforana ihmisten toiminnalle, *Promessa* tarkastelee perhosvaikutusta perhoselle[54]: ”Kulkee yhteys perhosesta toiseen halki maapallon.” Ihminen siirtyy keskipisteestä, ja kuvittelun kohteeksi tulee ei-inhimillinen olento, perhonen, ja sen kokemus ilman, että sitä rinnastetaan eksplisiittisesti ihmisen kokemukseen.

Populaarikulttuurin aikamatkailutarinoista tuttu opetus on, että pienikin muutos menneessä ajassa muuttaa dramaattisesti historiaa. Perhosvaikutukseen liittyy siis ajatus merkittävistä, koko yhteiskuntaa vavisuttavista, dramaattisista muutoksista. *Promessa* yhdistää tämän dramaattisen epävarmuuden tunteen perhosen kokemukseen. Perhosellekin muutokset voivat olla merkittäviä. Vaikka perhosvaikutus viittaa siihen, että perhoselle merkittävät muutokset voivat olla merkittäviä myös ihmisille, Haasjoen säkeet pysähtyvät tarkastelemaan nimenomaan perhosille tapahtuvia muutoksia merkittävinä ja huomion arvoisina. Ihmisen kokemusta ei nosteta jalustalle: ihmisen kokemuksesta *luovutaan,* jotta perhosen kokemus ja perhonen itse voisi *säilyä*.

Myös Haraway kirjoittaa perhosista *Staying with the Trouble* -teokseen sisältyvissä fiktiivisissä *Camille*-tarinoissa, joissa ihmiset elävät symbioosissa vieraslajisten eläinten kanssa. Keskeinen eläin on hyönteinen, monarkkiperhonen. *Camille*-tarinoissa ihmisen ja ei-inhimillisen välisiä yhteyksiä muodostetaan myös konkreettisella, materiaalisella tasolla, kun ihmiset siirtävät itseensä muiden eliöiden, kuten monarkkiperhosen, DNA:ta ymmärtääkseen paremmin niiden elämää.[55] Creed taas esittää, että ihmisen ja muiden lajien suhde on symbioosiakin likeisempää sukulaisuutta. Hän viittaa Darwinin *Lajien syntyyn* kirjoittaessaan ”sukulaisuuksien erottamattomasta verkosta” (*the inextricable web of affinities*) sekä siitä, miten ihmiset kieltäytyvät tunnustamasta näitä sukulaisuuksia ja omaa eläimyyttään ja häivyttävät näin evolutiivista menneisyyttään, jossa ihmisyyden historia on vain osa monien sukulaislajien verkostomaista, yhteistä historiaa ja jossa ihmisen arvo ei ole perhosen arvoa korkeampi. Hän myös muistuttaa, että jos välitämme ja huolehdimme perhosen kaltaisten heikoimpien ja hauraimpien säilyttämisestä ja hyvinvoinnista, mahdollistamme myös muiden säilymisen ja hyvinvoinnin. Kun huolehdimme heikoimmista, myös muut selviävät ja jopa menestyvät ja kukoistavat.[56]

Planetaarinen tuntu

> ”(tomugrammi 1)
>
> *jotain alkaa työntyä esiin // ei vanhan uusi, vaan uuden uusi / kukkien ja puiden uusi // puhaltaen uusi // kuiskuttelevat latvukset / kurittomat, pisaroivat pilvet”*[57]

Tiina Lehikoisen ”(tomugrammi 1)”-runossa tiivistyy ajatus ihmisen lopusta iloa ja toivoa tuottavana mahdollisuutena. Ihmisen jälkeen latvukset kuiskuttelevat ja pilvet pisaroivat kurittomasti. Ihmisen loppu voikin olla jotain ”uuden uutta”. Lopulla ei tarvitse tarkoittaa esimerkiksi maailmanloppua, vaan loput ovat läsnä jatkuvasti elämän kiertokulussa ja lopuilla on myös uutta tuottavaa voimaa, jolla kurkottaa kohti tuntematonta, kuten kohti aikaa ihmisen jälkeen.

Olemme tarkastelleet tässä artikkelissa, miten feministinen posthumanismi ja kotimainen nykyrunous voivat toimia uudelleenkuvittelun lähteinä, kun tavoitellaan toisenlaista, ei-inhimillisiin toisiin eettisesti suhtautuvaa, kestävää huomista – tulevaisuutta, jossa yhden loppu voisi olla toisen parempi alku – unohtamatta silti tässä hetkessä tarpeellisia eettisiä vastuita sekä valintoja. Näin loppuja ja luopumista voi hahmottaa myös suhteessa maailmankuviin, jopa tietokäsityksiin. Inhimillinen tapa hahmottaa, jäsentää ja tuottaa tietoa ei ole ainoa, vaan ainoastaan inhimillisten käsitysten ja ymmärryksien rajoittama. Tätä nimenomaan tarkoittaa ”post” termissä posthumanismi: vanhasta luopumista ja muutosta ihmiskeskeisestä ajattelusta johonkin muuhun[58].

Toisaalta posthumanismi-termiä on myös kritisoitu muun muassa siitä, että se ohittaa kysymykset ihmisen kategoriaan sisältyvistä eroista ja erojen tuottamasta epätasa-arvosta[59]. Toisinaan posthumanismi on myös ymmärretty inhimillisen haavoittuvuuden ohittamisena, vaikka useat posthumanistiset tutkijat sanoutuvat irti tällaisesta ajattelusta[60]. Ehdotammekin posthumanismin tilalle tai rinnalle ihmiskeskeisyydestä luopuvaa mutta samalla elämää säilyttävää *planetaarista* ajattelua ja teoriaa. Muun muassa runoilija ja prosaisti Eeva Kilpi on kirjoittanut ”planetaarisesta tunnusta”, Ursula Heise ”planeetan tunnusta” (*sense of planet*) ja Arto Salonen ”planetaarisesta vastuusta”[61]. Tieteidenvälisessä ympäristötutkimuksessa on myös kehitetty uutta, esimerkiksi kestävän kehityksen käsitteen korvaavaa, ei-inhimillisen luonnon ihmisen rinnalle tasavertaiseksi nostavaa käsitettä ”planetaarinen hyvinvointi”[62]. Kilpi kuvaa ”planetaarinen tuntu” -termillä teoksessaan *Kuolinsiivous* omasta ympäristöahdistuksestaan muodostunutta taakkaa ja vastuuntuntoa[63]. Ahdistus ja vastuuntunto yleistetään teoksessa koskemaan kaikkia ”meitä”. Olemme kaikki vastuussa luonnon ja ihmiskunnan tilasta sekä eläinten ja ympäristön riistämisen lopettamisesta. Kilpi liittää luonnosta huolehtimisen osaksi sellaista eettistä ihmisyyttä, joka ei tällä hetkellä vielä toteudu.[64]

Vaikka Kilven termi syntyy ahdistuksesta, voidaan vastuuntuntoa ja taakkaa kääntää myös kokemukseksi säilyttämisen radikaalista ilosta ja yhteydestä ympäröivään maailmaan. MacCormackia mukaillen itsen ja ihmislajin menetys sekä siitä aiheutuva suru voivat toimia affirmatiivisen etiikan peruspilareina[65]. Näin ne voivat toimia myös lajirajat ylittävän myötätunnon katalyytteina, kun siirrämme huomion omasta inhimillisestä selviytymisestämme laajempaan planetaariseen hyvinvointiin. Myös Braidotti kirjoittaa affirmatiivisesta etiikasta, joka vaatii myös negatiivisissa ja hankalissa tunteissa läsnä olevan voimaantumisen ja toiminnan potentiaalin huomioimista[66]. Planetaarinen tuntu voi siis tuottaa planetaarista myötätuntoa ja vastuuta, ei-inhimilliset huomioivaa aktivismia ja säilyttämisen iloa – sekä planetaarista hyvinvointia. Se voi tarkoittaa ihmisen kykyä tuntea merkityksellistä, säilyttämisen halun motivoimaa kestävää yhteyttä muuhun elolliseen ja elottomaan materiaan.[67] Aivan kuin Lehikoisen runossa, myös MacCormackille ihmisen loppu edustaa loppumattomia uusia alkuja. Tällaisessa aktivismissa hän näkee myös toivoa.[68]

Planetaarista tuntua ja vastuuta voidaan tarkastella myös suhteessa yhteiskunnan epäkohtien, epätasa-arvon tai epäeettisyyden korjaamiseen, mutta korjata voi monella eri tavalla. Jo pitkään on puhuttu Sara Ahmediin viitaten feministisestä ilonpilaamisesta, joka nostaa yhteiskunnan epäkohdat esille – ja minäpä muuna kuin ilonpilaamisena esimerkiksi MacCormackin ajatukset ihmisten maailmasta luopumisesta tai maailman ihmisistä luopumisesta monille todennäköisesti näyttäytyvät[69]? Tällöin korjaamista varjostaa kuitenkin myös (ilon) ”pilaaminen”. Eve Kosofsky Sedgwickiin vedoten onkin esitetty, että ylenmääräinen epäkohtien tuijottaminen saattaa tuottaa enemmän vainoharhaa kuin korjata tai tuottaa hyvinvointia, eikä mikään lopulta ehkä sittenkään muutu[70]. Tähän rinnastuu myös MacCormackin radikaalin myötätunnon ajatukseen sisältyvä tavoite iloita maapallon elämän säilymisen puolesta, vaikka ihmislajista siinä prosessissa luovuttaisiinkin.

Vaikka ilonpilaamisellekin on paikkansa antroposeenin kysymyksiä ratkottaessa, on niihin pureutuvan retoriikan ehkä hedelmällisempää nojata luopumisen sijasta edellä ehdottamaamme säilyttämiseen – tai osoittaa, miten luopumiseen voi sisältyä myös planetaarista tuntua herättävää säilyttämisen iloa sekä affirmatiivista, ihmisen jälkeistä etiikkaa. Epäkohdat on pystyttävä myös korjaamaan, ja Sedgwickin reparatiivisen teorian hengessä tarjoamme feministiseen, posthumanistisesti orientoituneeseen vastuuntuntoon nojaavaa planetaarista tuntua, teoriaa sekä politiikkaa strategiaksi, jonka avulla voidaan kuvitella ihmisen jälkeisen maailman tulevaisuutta eettisesti ja toisin, toisten hyvinvointia vaalien tässä ja nyt. Viimeisen sanan jätämme vielä *Planeetalle*: aloittakaamme ”[p]elastautuminen takaisin elämiseen elinaikana”[71].

Viitteet

1 Esim. de Lauretis 1980; Haraway 2016.
2 Keskustelu ihmisen valta-asemasta ja vastuusta nykyisten globaalien kriisien aikana viittaa usein ongelmallisesti ihmisiin yhtenäisenä joukkona, ”meinä”, kun kuitenkin rikkaiden 1 % aiheuttaa muun muassa suurimman osan maailman päästöistä. Esimerkiksi Stacy Alaimo (2018) on todennut, että kaikki ihmiset eivät ole samalla tavalla vastuussa luonnon tuhoamisesta. ”Me” myös nostaa ihmisen retorisesti erilleen muista eläimistä, ja tämän jaon voidaan ajatella vain vahvistavan ihmisen tuhoavaa käyttäytymistä ympäristöä ja muita eläimiä kohtaan, kun ne nähdään ainoastaan hyödynnettävinä ”toisina” (vrt. esim. MacCormack 2020; Raipola 2020). Me-pronominin täydellinen välttäminen on kuitenkin vaikeaa, ja sekin voi etäännyttää lukijaa. Käytämme tässä artikkelissa harkitusti me-pronominia muistuttaaksemme lukijaa vastuusta pyrkiä vaikuttamaan esimerkiksi poliittiseen päätöksentekoon niin, että siinä huomioitaisiin ihmisten valta-asema ja sen aiheuttamat ongelmat.
3 BIOS 2020; Kortetmäki ym. 2020; ks. myös Hyttinen & Lummaa 2020, 11–12.
4 Ks. Karkulehto ym. 2020.
5 Braidotti 2012; Karkulehto 2012.
6 Braidotti 2019.
7 Koistinen & Karkulehto 2018.
8 Ks. Karkulehto 2012.
9 Tenetz 2020, 27.
10 Creed 2019, 19.
11 Lummaa 2020a.
12 Ks. esim. Halonen & Karkulehto 2017; Hyttinen & Lummaa 2020, 29–30.
13 Haraway 2016, esim. 1–4, 10–13.
14 Esim. Braidotti 2003, 2019; Haraway 2011, 2016.
15 Haraway 2016, esim. 76, 79, 172n30.
16 Haraway 2016, esim. 1–4, 10–13.
17 The Monster Network, tulossa.
18 2007, 36.
19 The Monster Network, tulossa.
20 Lorde 2016, 133.
21 Kainulainen 2016, esim. x–xi, 186–187.
22 Creed 2019, 99–101.
23 MacCormack 2020, esim. x–xi, 1–2, 51–58.
24 Puig de la Bellacasa 2017.
25 Antroposeeni-käsitettä on myös kritisoitu sen ihmiskeskeisyydestä. Muun muassa Haraway on kummastellut, miten aikakautta, jolloin länsimaisten ihmisten on vähitellen pakko alkaa hahmottaa itseään osana laajempia ihmisten ja ei-inhimillisten entiteettien verkostoja, voisi kutsua antroposeeniksi (2016, 31–32).
26 Ks. Lummaa 2010; Helle 2019, 208–209.
27 Toivio 2019, 71.
28 Ks. Lees & Pimm 2015.
29 Ks. myös Haapala 2017.
30 Haasjoki 2016, 38.
31 Sama, 71.
32 Toivio 2019, 71.
33 Ks. myös Colebrook 2017.
34 ”Tuottavasta hämmennyksestä” ja ekokriiseistä, ks. Hyvärinen, Koistinen & Koivunen 2021.
35 Tomi 2019, 81.
36 Haasjoki 2019, 5, kursiivi alkuperäinen.
37 Ks. esim. Haraway 2016, 31–32. Lonkeron englanninkielinen nimi *tentacle* johtaa latinan sanaan *tentaclum*, ’tuntija’ (’feeler’) ja tentare, ’tuntea/yrittää’ (sama, 32).
38 Ks. Keränen 2015.
39 Ks. Karkulehto & Koistinen 2018; Haraway 2008, 16–17.
40 Haraway 2016, 97.
41 Haasjoki 2016, 48.
42 Tomi 2019, 42, kursiivi alkuperäinen.
43 Sama, 45.
44 Esim. sama, 13.
45 Ks. myös Tsing 2015.
46 Haasjoki 2019, 74–75.
47 Ks. Lummaa 2020a.
48 Radomska & Åsberg 2020, 41.
49 Ks. myös Lummaa 2020b, 108.
50 Haasjoki 2019, 75.
51 Ympäristöahdistuksesta, toivosta ja toiminnasta ks. Pihkala 2017.
52 Ympäristöfoorumi.
53 Haasjoki 2019, 82.
54 Sama, 83.
55 Haraway 2016, 140–168.
56 Creed 2019, 168–169. Haraway (2011, 3) myös muistuttaa, että ihmisten kehot ovat täynnä ei-inhimillisiä toisia, kuten sieniä ja bakteereja.
57 Lehikoinen 2019, 7, kursiivi alkuperäinen.
58 Ks. Lummaa & Rojola 2014.
59 Haraway 2008, 17.
60 Lummaa & Rojola 2014, 18.
61 Kilpi 2012, 16; Heise 2008; Salonen 2010, 157–158, 251–252.
62 Furman 2020; Kortetmäki ym. 2020; Kotiaho 2020; ks. myös Ticktin 2019, 141; Hyttinen & Lummaa 2020, 24.
63 Kilpi 2012, 16.
64 Keski-Lusa 2020, 59–60.
65 MacCormack 2020, esim. 141.
66 Braidotti 2019, 167–168.
67 Ks. MacCormack 2020, 178, 184, 191.
68 Sama 189.
69 Esim. Ahmed 2017, 251–268.
70 Sedgwick 1997.
71 Haasjoki 2016, 22.

Kirjallisuus

Alaimo, Stacy, Material Feminism in the Anthropocene. Teoksessa *A Feminist Companion to the Posthumanities*. Toim. Cecilia Åsberg & Rosi Braidotti. Springer, Cham 2018, 45–54.

BIOS, Ekologinen jälleenrakennus epävarmassa maailmassa. 25.3.2020. Verkossa: bios.fi/ekologinen-jalleenrakennus-epavarmassa-maailmassa

Braidotti, Rosi, *The Posthuman*, Polity Press, Cambridge 2013.

Braidotti, Rosi, Cyberteratologies: Female Monsters Negotiate the Other's Participation in Humanity's Far Future. Teoksessa *Envisioning the Future: Science Fiction and the Next Millennium*. Toim. Marleen S. Barr. Wesleyan University Press, Middletown, CT 2003, 146–169.

Braidotti, Rosi, *Posthuman Knowledge*. Polity Press, Cambridge 2019.

Colebrook, Claire, We Have Always Been Post-Anthropocene: The Anthropocene Counterfactual. Teoksessa *Anthropocene Feminism*. Toim. Richard Grusin. University of Minnesota Press, Minneapolis 2017, 1–20.

Creed, Barbara, *Stray. Human–Animal Ethics in the Anthropocene.* Power Books, Sydney 2019.

de Lauretis, Teresa, Signs of wa/onder. Teoksessa *Technological Imagination*. Toim. Teresa de Lauretis, Andreas Huyssen & Katherine Woodward. CODA Press, Madison WI 1980, 159–174.

Furman, Eeva, Planetaarinen hyvinvointi – onko se ihmisen kokoista? Teoksessa *Hyvä ja paha tieto*. Toim. Ilari Hetemäki, Anna-Kaisa Kuusisto, Maria Lähteenmäki & Esa Väliverronen. Gaudeamus, Helsinki 2020, 287–302.

Haapala, Vesa, Runo puhuu meille: Pauliina Haasjoen Planeetta, 2017. Verkossa: helmet.fi/fi-FI/Tapahtumat_ja_vinkit/Vinkit/Runo_puhuu_meille_Pauliina_Haasjoen_Plan(97588)

Haasjoki, Pauliina, *Himmeä sininen piste*. Osuuskunta Poesia, Helsinki 2019.

Haasjoki, Pauliina*, Promessa.* Otava, Helsinki 2019.

Halonen, Minna & Karkulehto, Sanna, Vedenpaisumus tornikamareissa. Sukupuolittavaa väkivaltaa purkavat naisruumiin kokemukset ja eettinen lukeminen. Teoksessa *Sukupuoli ja väkivalta – lukemisen etiikkaa ja politiikkaa*. Toim. Sanna Karkulehto & Leena-Maija Rossi. SKS, Helsinki 2017, 188–120.

Haraway, Donna J., *When Species Meet.* University of Minneapolis Press, Minneapolis 2008.

Haraway, Donna J., SF: Science fiction, speculative fabulation, string figures, so far (Pilgrim Award acceptance comments), 2011. Verkossa: people.ucsc.edu/~haraway/Files/PilgrimAcceptanceHaraway.pdf

Haraway, Donna J., *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, Durham 2016.

Heise, Ursula, *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination*

of the Global. Oxford University Press, Oxford 2008.
Helle, Anna, *Todellisuus pahoinpiteli runon. Yhteiskunnallisuus ja tunteet suomenkielisessä kokeellisessa nykyrunoudessa.* Eetos, Turku 2019.
Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina, Lukeminen humanismin murroksessa. Teoksessa *Sotkuiset maailmat. Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Elsi Hyttinen & Karoliina Lummaa. Nykykulttuuri, Jyväskylä 2020, 9–36.
Hyvärinen, Pieta, Koistinen, Aino-Kaisa & Koivunen, Tuija, Tuottavan hämmennyksen äärellä – Näkökulmia feministiseen pedagogiikkaan ympäristökriisien aikakaudella. *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 1/2021.
Kainulainen, Siru, Lukemisen tuntutiloja Harry Salmenniemen, Vilja-Tuulia Huotarisen ja Saila Susiluodon runojen vastaanotosta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle & Anna Hollsten. SKS, Helsinki 2016.
Karkulehto, Sanna, Kotimainen kirjallisuus ja yhteiskunta – kuka lohduttaisi maailmaa? *Avain* 3/2012, 63–67.
Karkulehto, Sanna, Koistinen, Aino-Kaisa, Lummaa, Karoliina & Varis, Essi, Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman. Striving for More Ethical Cohabitation. Teoksessa *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Toim. Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen & Essi Varis. Routledge, New York 2020, 1–19.
Keränen, Timo, Haluaisitko sinä luomuvainajaksi? Yle.fi 16.2.2015. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-7796727
Keski-Lusa, Sampo, Ei minun tekstini ole niin yksinkertaista kuin gradujen tekijät väittävät. Myöhäinen tyyli ja fiktiivisen päiväkirjan syklinen aikarakenne Eeva Kilven teoksessa *Kuolinsiivous.* Kirjallisuuden maisterintutkielma 2020. Jyväskylän yliopisto.
Kilpi, Eeva, *Kuolinsiivous*. WSOY, Helsinki 2012.
Koistinen, Aino-Kaisa & Karkulehto, Sanna, Posthuman(ist) Feminism, Feminist Posthumanities. *Critical Posthumanism: Genealogy of the Posthuman* 2018. Verkossa: criticalposthumanism.net/genealogy/feminism
Kortetmäki, Teea ym, Elinvoiman ja elonkirjon puolesta: Ekologinen jälleenrakennus kunnissa. *Wisdom Letters* 2/2020, 1–27. Verkossa: jyu.fi/en/research/wisdom/letters
Kotiaho, Janne S., Luonnon monimuotoisuuden tila ja tulevaisuus. Teoksessa *Hyvä ja paha tieto*. Toim. Ilari Hetemäki, Anna-Kaisa Kuusisto, Maria Lähteenmäki & Esa Väliverronen. Gaudeamus, Helsinki 2020, 268–286.
Lees, Alexander C. & Pimm, Stuart L., Species, extinct before we know them? *Current Biology* 5/2015. Verkossa: cell.com/current-biology/pdf/S0960-9822(14)01618-2.pdf
Lehikoinen, Tiina, *Terra Nova.* Poesia, Helsinki 2019.
Lorde, Audre, *Sister Outsider*. *Essays and Speeches by Audre Lorde*. Random House, New York 2007.
Lummaa, Karoliina, *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa.* Nykykulttuuri, Jyväskylä 2010.
Lummaa, Karoliina, Posthumanist Reading: Witnessing Ghosts, Summoning Nonhuman Powers. Teoksessa *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Toim. Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen & Essi Varis. Routledge, New York 2020a, 41–56.
Lummaa, Karoliina, Metsän poeettinen kuvaus – luonnos. *Avain* 4/2020b, 104–115.
Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea, *Posthumanismi*. Eetos, Turku 2014.
MacCormack, Patricia, *Ahuman Manifesto. Activism for the end of the anthropocene.* Bloomsbury Academic, London 2020.
The Monster Network, Collective Voices and the Materialization of Ideas. The Monster as Methods. Teoksessa *Monstrous Ontologies: Politics Ethics Materiality.* Toim. Caterina Nirta & Andrea Pavoni. Vernon Press, Wilmington, tulossa.
Pihkala, Panu, *Päin helvettiä? Ympäristöahdistus ja toivo*. Kirjapaja, Helsinki 2017.
Puig de la Bellacasa, Maria, *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2017.
Radomska, Marietta & Åsberg, Cecilia, Elämästä luopuminen – Biofilosofiasta, epä/elämisestä, toksisesta ruumiillistumisesta ja etiikan uudelleenmuotoilusta. *niin&näin* 1/2020, 39–46.
Raipola, Juha, Unnarratable Matter: Emergence, Narrative, and Material Ecocriticism. Teoksessa *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Toim. Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen & Essi Varis. Routledge, New York 2020, 263–279.
Salonen, Arto O., *Kestävä kehitys globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnan haasteena*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2010. Verkossa: urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6535-4
Sedgwick, Eve Kosofsky, Paranoid reading and reparative reading, or, You're so paranoid, you probably think this introduction is about you. Teoksessa *Novel gazing: queer readings in fiction*. Toim. Eve Kosofsky Sedgwick. Duke University Press, Durham, NC, 1997, 1–37.
Tenetz, Antti, Elämää tutkiva taide. *niin&näin* 1/2020, 27–31.
Ticktin, Miriam, From the human to the planetary: Speculative futures of care. *Medicine Anthropology Theory* Vol. 6, No. 3, 2019, 133–160. Verkossa: doi.org/10.17157/mat.6.3.666
Toivio, Miia, *Sukupuutot.* Teos, Helsinki 2019.
Tomi, Anna, *Huomisen vieras.* Osuuskunta Poesia, Helsinki 2019.
Tsing, Anna Lowenhaupt, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press, Princeton 2015.
Ympäristöfoorumi. Taide ympäristökriisien käsittelijänä -keskustelutilaisuus, 2.9.2020. Verkossa: youtube.com/watch?v=euADvBuaOx4